

0970CH01

গাঁও পালামপুৰৰ কাহিনী

অভাৰভি

গল্পটোৰ উদ্দেশ্য হৈছে উৎপাদনৰ লগত জড়িত কল্পিত মানব লকি ধাৰণা আৰু এই কাম আৰু পালামপুৰ নামৰ কাল্পনিক গাঁৱৰ কাহিনীৰ জৰিয়তে কৰা হয়।*

পালামপুৰত খেতি প্ৰধান কাম, আনহাতে আন কহেবাটাও কাম যেনে কুমুদৰ উৎপাদন, দুগ্ধ, পৰিহণ ইত্যাদি সীমিত পৰিমাণত কৰা হয়। এই উৎপাদন কাৰ্য্যসমূহৰ বাবে বিভিন্ন ধৰণৰ সম্পদৰ প্ৰয়োগ হয় — প্ৰাকৃতিক সম্পদ, মানবসৃষ্ট সামগ্ৰী, মানব প্ৰচেষ্টা, ধন ইত্যাদি। পালামপুৰৰ কাহিনীৰ মাজেৰে প্ৰতিটো আৰু আমাৰ জ্ঞানৰ পৰিমাণ যি বিভিন্ন সম্পদ একত্ৰিত হৈ গাঁওখনৰ আকাংক্ষিত সামগ্ৰী আৰু সেৱাসমূহ কেনেকৈ উৎপাদন কৰা হয়।

ছবি ১.১ এখন গাঁৱৰ দৃশ্য

পাতনি

পালামপুৰ চুবুৰীয়া গাঁও আৰু নগৰৰ সৈতে সুসংলগ্ন। পালামপুৰৰ পৰা ৩ কিলোমিটাৰ দূৰত্বত এখন ডাঙৰ গাঁও ৰায়গঞ্জ। সৰ্ববৃহত্তৰ পথ এটাই গাঁওখনক ৰায়গঞ্জৰ সৈতে আৰু আৰু অধিক ওচৰৰ সৰু চহৰ শ্বাহপুৰলৈ সংযোগ কৰে। গুড (গুৰ) আৰু অন্যান্য সামগ্ৰী ভৰ্তি ম'হৰ গাড়ী, টংগা, বাগী (ম'হী টানি) আৰু কাঠৰ গাড়ীৰ পৰা আৰম্ভ কৰি মটৰ চাইকেল, জীপ, ট্ৰেক্টৰ, ট্ৰাক আদি মটৰ গাড়ীলৈকে এই পথত বহু ধৰণৰ পৰিহণ দখো যায়।

এই গাঁওখনত কহেবাটাও ভিন্ন জাতৰ প্ৰায় ৪৫০টা পৰিয়াল আছে। গাঁওখনৰ সৰহভাগ মাটিৰ মালিক ৮০টা উচ্চবৰ্ণৰ পৰিয়াল। তেওঁলোকৰ ঘৰৰ বাহিৰে, কল্পিত মানব যথেষ্ট ডাঙৰ, চমিগেটৰ প্লাষ্টাৰ কৰা ইটাৰ। অনুসূচীত জাত (দলিত) সকলে জনসংখ্যাৰ এক তৃতীয় অংশ আৰু গাঁৱৰ এটা চুকত আৰু বহুত সৰু ঘৰত বাস কৰে যাৰ কল্পিত মানব বাহিৰে আৰু খেৰে। বহুভাগ ঘৰতে আছে...

বৈদ্যুতিক সংযোগ। পথাৰত থকা সকলো টিউবৱেলে বৈদ্যুতিক শক্তি প্ৰদান কৰে আৰু বিভিন্ন ধৰণৰ কুমুদৰ ব্যৱসায় ত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। পালামপুৰত দুখন প্ৰাথমিক বিদ্যালয় আৰু এখন হাইস্কুল আছে। চৰকাৰৰ দ্বাৰা পৰিচালিত এটা প্ৰাথমিক স্বাস্থ্য কেন্দ্ৰ আৰু এটা ব্যক্তিগত ঔষধৰ দোকান আছে য'ত ৰোগীৰ চিকিৎসা কৰা হয়। ওপৰৰ বৰিহণে দেখুৱাইছে যে পালামপুৰত পথ, পৰিহণ, বৈদ্যুতিক জলসিঞ্চন, বিদ্যালয় আৰু স্বাস্থ্য কেন্দ্ৰৰ ব্যৱস্থা মটৰ টাৰ্গেটৰে উন্নত।

এই সুবিধাসমূহ আপোনাৰ ওচৰৰ গাঁৱৰ সুবিধাসমূহৰ সৈতে তুলনা কৰক।

কাল্পনিক গাঁও পালামপুৰৰ কাহিনীয়ে আমাক লৈ যাব গাঁওখনৰ বিভিন্ন ধৰণৰ উৎপাদন কাৰ্য্যকলাপৰ মাজেৰে। সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষৰ গাঁৱে-ভূঞা খেতি কৰাটোৱে হৈছে প্ৰধান উৎপাদন কাৰ্য্য। অক্ষয় কাৰ্য্যকলাপ বুলি ক'ব পাৰি আন উৎপাদন কাৰ্য্যকলাপসমূহৰ ভিতৰত কুমুদৰ উৎপাদন, পৰিহণ, দোকান-পাহাৰ আদি অন্তৰ্ভুক্ত।

* আখ্যানটো আংশিকভাৱে পশ্চিমীয়া বুলগেডশ্বাৰ জিলাৰ এখন গাঁৱৰ গলিবাৰ্ট ইটিথি নামৰ গৱেষণামূলক অধ্যয়নৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কৰা হৈছে।
উদ্ধৃতিৰ প্ৰদৰ্শন।

উৎপাদনৰ সংগঠন

উৎপাদনৰ লক্ষ্য হৈছে আমাৰ বিচাৰা সামগ্ৰী আৰু সৰ্বসন্মত উৎপাদন কৰা। সামগ্ৰী আৰু সৰ্বসন্মত উৎপাদনৰ বাবে চাৰিটা প্ৰশ্ন জনীয় তা আছে।

প্ৰথম প্ৰশ্ন জনীয় তা হ'ল ভূমি, আৰু অন্যান্য প্ৰাকৃতিক সম্পদ যেনে পানী, বনাঞ্চল, খনিজ পদাৰ্থ।

দ্বিতীয় ট প্ৰশ্ন জনীয় তা হ'ল শ্ৰম অৰ্থাৎ কামট কৰি পৰা মানুহ। কিছুমান উৎপাদন কাৰ্য্যত প্ৰশ্ন জনীয় কামৰ কৰবিলৈ উচ্চ শিক্ষিত শ্ৰমিকৰ প্ৰশ্ন জন হয়। আন আন কামত হাতৰ কাম কৰি পৰা শ্ৰমিকৰ প্ৰশ্ন জন হয়। প্ৰতিনিয়ত শ্ৰমিকে উৎপাদনৰ বাবে প্ৰশ্ন জনীয় শ্ৰম যোগান ধৰিছে।

তৃতীয় ট প্ৰশ্ন জনীয় তা হ'ল তাক মূলধন অৰ্থাৎ উৎপাদনৰ সময় ত প্ৰতিটো প্ৰশ্ন ত প্ৰশ্ন জনীয় বিভিন্ন ধৰণৰ ইনপুট। তাক মূলধনৰ অধীনত অহা বস্তুৰ কাকি? (ক) সঁজুলি, যন্ত্ৰ, অট্টালিকা: সঁজুলি আৰু যন্ত্ৰৰ পৰিৱৰ্তন অতি সহজ সঁজুলি যেনে কৃষকৰ নাঙলৰ পৰা আৰম্ভ কৰি অত্যাধুনিক যন্ত্ৰ যেনে

জেনেৰেটৰ, টাৰ্বাইন, কম্পিউটাৰ আদিত।

সঁজুলি, যন্ত্ৰ, অট্টালিকা বহু বছৰ ধৰি উৎপাদনত ব্যৱহাৰ কৰি পৰা, আৰু ইয়াক ফক্সড কপেটিলে বলা হয়। (খ) হাতত থকা কটোমাল আৰু ধনঃ উৎপাদনৰ বাবে বিভিন্ন ধৰণৰ কটোমালৰ

প্ৰশ্ন জন যেনে শিপিনীয়া ব্যৱহাৰ কৰা সুতা আৰু মৃৎশিল্পীয়া ব্যৱহাৰ কৰা মাটি। লগতে উৎপাদনৰ সময় ত ধন পৰিশোধ কৰিবলৈ আৰু অন্যান্য প্ৰশ্ন জনীয় সামগ্ৰী কনিবিলৈ সদায় কিছু ধনৰ প্ৰশ্ন জন হয়। হাতত থকা কটোমাল আৰু ধনক ৰক্ষা কপেটিলে বলা হয়।

সঁজুলি, মচেনি আৰু অট্টালিকাৰ দৰে নহয়, এইৰ উৎপাদনত ব্যৱহাৰ হৈ যায়।

চতুৰ্থটো প্ৰশ্ন জনীয় তাও আছে। ভূমি, শ্ৰম আৰু তাক মূলধন একেলগে ৰাখিবলৈ আৰু নজিকৈ ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ নহয় বজাৰত বিক্ৰী কৰিবলৈ এটা উৎপাদন উৎপাদন কৰিবলৈ আপুনি জিঞান আৰু উদ্যোগৰ প্ৰশ্ন জন হ'ব। এইক আজিকালি মানুহ বুলি ক'ৱা হয়

ৰাজধানী। মানৱ পুঁজিৰ বিষয়ে আমাৰ পৰৱৰ্তী অধ্যায়ত অধিক জানিব পাৰিম।
ছবিখনত উৎপাদনত ব্যৱহৃত ভূমি, শ্ৰম আৰু স্থায়ী মূলধন চিনাক্ত কৰা।

ছবি ১.২ এটা কাৰখানা, কেইবাজন শ্ৰমিকৰ সৈতে আৰু মচেনি

উৎপাদনৰ কাৰক হিচাপে জনাজাত ভূমি, শ্ৰম, তাক পুঁজি আৰু মানৱ পুঁজিৰ সংমিশ্ৰণৰে প্ৰতিটো উৎপাদন সংগঠিত কৰা হয়। পালামপুৰৰ কাহিনী পি আমাৰ উৎপাদনৰ প্ৰথম তিনিটা কাৰকৰ বিষয়ে অধিক জানিব পাৰিম। সুবিধাৰ বাবে আমাৰ এই অধ্যায়ত তাক মূলধনক ৰাজধানী বুলি উল্লেখ কৰিম।

পালামপুৰত খেতি

১/ মাটিনবিদ্যুতি

পালামপুৰত কৃষি প্ৰধান উৎপাদন কাৰ্য্য। কৰ্মৰত ৭৫ শতাংশ লোক জীৱিকাৰ বাবে খেতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। তেওঁলোক কৃষক বা কৃষি শ্ৰমিক হ'ব পাৰে। এই লোকসকলৰ মংগলৰ লগত পামত উৎপাদনৰ ওতঃপ্ৰতিসম্পৰ্ক আছে।

কিন্তু মনত ৰাখিব যে কৃষি উৎপাদন বৃদ্ধিৰ ক্ষেত্ৰত এটা মলিক বাধা আছে।

খেতিৰ অধীনত থকা ভূমিৰ পৰিমাণ কাৰ্য্যতঃ নিৰ্দিষ্ট। ১৯৬০ চনৰ পৰা পালামপুৰত ভূমিৰ কনসম্প্ৰসাৰণ হ'ব নাই

খতে কৰা। তেতিয়া লোকো গাঁৱৰ কঠি উচছন্ন ভূমি খতে কৰি পৰা মাটলি
ৰূপান্তৰিত হৈছিল। নতুন মাটি খতেৰি অধীনলৈ আনি কৃষি উৎপাদন বৃদ্ধি কৰাৰ আৰু
ক ন পৰিসৰ নাই।

মাটি জি খাৰ মানক একক হেক্টৰ, যদিও গাঁওৰ ৰত আপুনি স্থানীয়
একক যেনে বঘিা, গনিখা আদিত মাটিৰ পৰিসৰৰ বিষয় েআল চনা কৰা
দখেবি পাৰে। ১ হেক্টৰ পথাৰ এখনৰ কৃষকৰ ফলক আপ নাব বদ্যিালায় ৰ
খলেপথাৰৰ কৃষকৰ ফলৰ সৈতে তুলনা কৰিব পাৰিবনে?

২/ একখন মাটিৰ পৰাই অধিক খতে কৰাৰ উপায় আছনে?

খতে কৰা শস্য আৰু উপলব্ধ সুবিধাৰ কৃষকৰ পৰা পৰামৰ্শ লৈ উত্তৰ প্ৰদেশ ৰাজ্যৰ
পশ্চিম অংশৰ এখন গাঁৱৰ সৈতে মিলি খাব। সকল মাটি পালামপুৰত খতে কৰা
হয়। ক ন মাটি অচল হৈ নাথাকে। বাৰ্ষিক (খাৰফি)ত কৃষকসকলে জ ৱাৰ আৰু
বজৰা খতে কৰে। এই গছৰ ৰ গৰুৰ খাদ্য হচিপে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ইয়াৰ পদ্ধতি
অক্ট বৰৰ পৰা ডিচেম্বৰৰ ভিতৰত আলুৰ খতে কৰা হয়। শীতকালত (ৰবা)
পথাৰত ঘড়ু বীজ সচিা হয়। উৎপাদিত ঘড়ুৰ পৰা কৃষকসকলে পৰিষ্কাৰ কৰা
বাবৰে পৰ্যাপ্ত ঘড়ু ৰাখে আৰু বাকী থকা ঘড়ুখনি ৰাখ গঞ্জৰ বজাৰত বিক্ৰী কৰে।
ভূমিৰ এটা অংশ চুপাৰি বাবৰেও নবিদেতি যিটো বছৰে এবাৰ চপ ৰা হয়।

চুপাৰি, কটো ৰূপত, বা গুৰ হচিপে, শ্বাহপুৰত ব্যৱসায়ীক বিক্ৰী কৰা হয়।

পালামপুৰত কৃষকসকলে এবছৰত তিনিটা ভিন্ন শস্য খতে কৰিবলৈ সক্ষম
হ ৱাৰ মূল কাৰণ হ'ল জলসঞ্চিত সুবিকশিত ব্যৱস্থা। পালামপুৰলৈ স নকালে
আহিলি বদ্যিাং। ইয়াৰ প্ৰধান প্ৰভাৱ আছিল জলসঞ্চিত ব্যৱস্থাটো ক
ৰূপান্তৰিত কৰা।

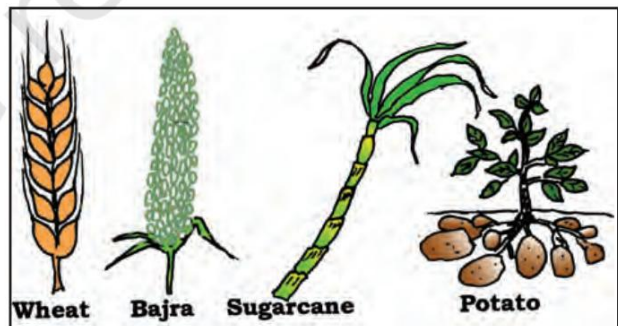
তেতিয়া লোকো কৃষকসকলে কুঁৱাৰ পৰা পানী উলিযি ই সৰু সৰু পথাৰত জলসঞ্চিত
কৰিবলৈ পাৰ্চী চকা ব্যৱহাৰ কৰিছিল। মানুহে দেখিলে যে বদ্যিাতকি চল ৰা টিউবৱেল
বহুত জলসঞ্চিত কৰিব পাৰে

বৃহৎ অঞ্চলৰ মাটি অধিক ফলপ্ৰসূত্ৰ। প্ৰথম কইটামান টিউবৱেল চৰকাৰে
স্থাপন কৰিছিল। কনিতু অতি স নকালেই কৃষকসকলে ব্যক্তিগত টিউবৱেল স্থাপন
কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। ফলত ১৯৭০ চনৰ মাজভাগলৈকে ২০০ হেক্টৰ (হেক্টৰ)
সমগ্ৰ খতে কৰা মাটিত জলসঞ্চিত কৰা হয়।

ভাৰতৰ সকল গাঁৱতে ইমান উচ্চ মাত্ৰাৰ জলসঞ্চিত নাই। নদীৰ সমভূমি
বাহৰিও আমাৰ দেশৰ উপকূলীয় অঞ্চলৰ ৰ ভালদৰে জলসঞ্চিত।
ইয়াৰ বিপৰীতে ডেকান মালভূমিৰ দৰে মালভূমি অঞ্চলত জলসঞ্চিত
মাত্ৰা কম। দেশৰ মুঠ খতে কৰা মাটিৰ ভিতৰত আজিও ৪০ শতাংশতকৈ অলপ
কম জলসঞ্চিত কৰা হয়। বাকী থকা অঞ্চলৰ ৰত খতে বৰষুণৰ ওপৰত
বহু পৰিমাণে নিৰ্ভৰশীল।

বছৰটোৰ ভিতৰত এটা মাটিত এটাতকৈ অধিক শস্য খতে কৰাটো বহু শস্য বুলি জনা
যায়। ক ন এটা মাটিত উৎপাদন বৃদ্ধিৰ আটাইতকৈ সাধাৰণ উপায়। পালামপুৰৰ
সকল কৃষকে অন্ততঃ দুটা মূল শস্য খতে কৰে; বহুতে য ৰা প ন্ধৰ-বশি বছৰত
তৃতীয় শস্য হচিপে আলু খতে কৰি আছে।

ছবি ১.৩ বিভিন্ন শস্য

আল চনা কৰ "আহক

- তলৰ সূচী 1.1 ত ভাৰতত খতেৰি অধীনত থকা মাটিখিনি মিলিযি ন হেক্টৰ এককত
দেখুওৱা হৈছে। এইটো দৰ্শিত গ্ৰাফত প্লেট কৰক। গ্ৰাফটো ৰে ক দেখুৱাইছে?

শ্ৰেণীত আল চনা কৰক।

গাঁও পালামপুৰৰ কাহিনী

৩

সূচী ১.১: বছৰ বছৰ ধৰি খেতি কৰা অঞ্চল

বছৰ	খেতি কৰা অঞ্চল (মিলিয়ন হেক্টৰত)
১৯৫০-৫১ চন	১৩২
১৯৯০-৯১ চন	১৮৬
২০০০-০১ চন	১৮৬
২০১০-১১ (পি)	১৯৮
২০১১-১২ (পি)	১৯৬
২০১২-১৩ (পি)	১৯৮
২০১৩-১৪ (পি)	২০১
২০১৪-১৫ (পি)	১৯৮
২০১৫-১৬ (পি)	১৯৭
২০১৬-১৭ (পি)	২০০

(পি) - অস্থায়ী তথ্য

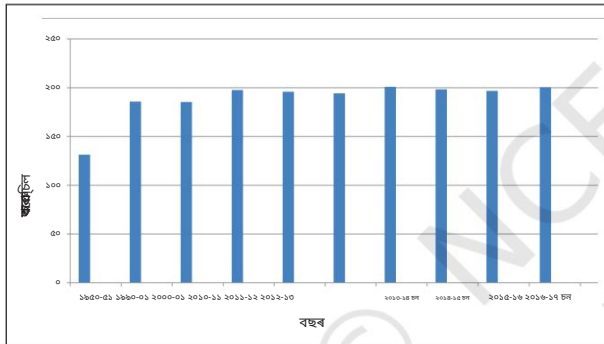
উৎস: কৃষি পৰিসংখ্যাৰ পকটে বুক

২০২০, অৰ্থনীতি আৰু পৰিসংখ্যা সঞ্চালকালয়

কৃষি বিভাগ, সহায় গতি আৰু...

কৃষক কল্যাণ।

খেতি কৰা কৃষকৰ (লাখ হেক্টৰত)

- কৃষকৰ ফল বৃদ্ধি কৰাটো গুৰুত্বপূৰ্ণ নকৈ জলসঞ্চিতৰ অধীনত? কয়?
- আপুনি খেতি কৰা শস্যৰ বিষয়ে পেন্সি পালেমপুৰত। তলৰ তালিকাখন পূৰণ কৰক শস্যৰ তথ্যৰ ভিত্তিত আপুনাৰ অঞ্চলত উৎপাদিত। আপুনি সেইটো এটা উপায় দেখিছে একটোৰ পৰা উৎপাদন বৃদ্ধি কৰা মাটি একাধিক শস্যৰ দ্বাৰা হয়। আনটো উপায় হ'ল আধুনিক কৃষি পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰা

অধিক উৎপাদনৰ বাবে। উৎপাদন এনেদৰে জুখি পাৰি

ক ন এটা মাটিত উৎপাদিত শস্য

এটা ঋতুৰ সময়ত। ১৯৬০ চনৰ মাজভাগলৈকে খেতি ব্যৱহাৰ কৰা বীজ

তুলনামূলকভাৱে কম আছিল পৰম্পৰাগত

উৎপাদন। পৰম্পৰাগত বীজৰ প্ৰয় জন কম আছিল

জলসঞ্চিত। কৃষকসকলে গৰুৰ গৰ ব্যৱহাৰ কৰিছিল আৰু...

সাৰ হিচাপে অন্যান্য প্ৰাকৃতিক গৰুৰ আটাইবোৰ

এইবোৰ সহজেই উপলব্ধ আছিল

যিসকলে সেইবোৰ কনিবি নালাগিছিল।

১৯৬০ চনৰ শেষৰ ফালে হাৰা সডেজ বপিল

ভাৰতীয় কৃষকজনক চিনাকি কৰাই দিলে

উচ্চ ব্যৱহাৰ কৰি ঘনৈ আৰু ধানৰ খেতি কৰা

বীজৰ উৎপাদন জাত (HYVs)।

পৰম্পৰাগত বীজৰ তুলনাত...

এইচ ৱাই ভি বীজে বহুত উৎপাদন কৰাৰ প্ৰতীতিৰে দিছিল

এটা গছত অধিক পৰিমাণৰ শস্য।

ফলত একটো মাটিৰে...

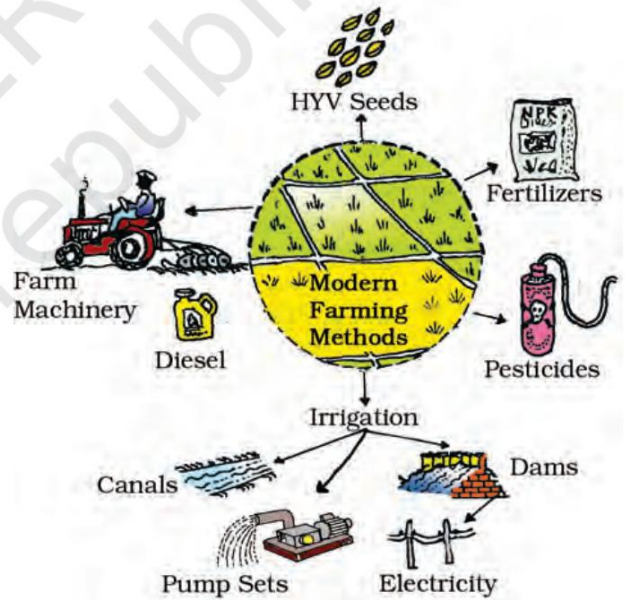
এতিয়া বহুত বহুত পৰিমাণৰ উৎপাদন কৰে

আগতে সম্ভৱ হ'ব নোৱাৰে খাদ্যশস্য। HYV

বীজত অৱশ্যে প্ৰচুৰ পৰিমাণে পানীৰ প্ৰয় জন হৈছিল

আৰু লগতে ৰাসায়নিক সাৰ আৰু...

কীটনাশক ব্যৱহাৰ কৰি উত্তম ফলাফল পৰা যায়।

ছবি ১.৪ আধুনিক কৃষি পদ্ধতি: HYV

বীজ, ৰাসায়নিক সাৰ আদি

শস্যৰ নাম সচি মাহ	চপ ৰা মাহ	জলসঞ্চিতৰ উৎস (বৰষুণ, টংক, টিউবৱেল, খাল আদি)

অধিক উৎপাদন সম্ভৱ হৈছিল কৰেল ক
HYV বীজৰ সংমিশ্ৰণ, জলসঞ্চিত,
ৰাসায়নিক সাৰ, কীটনাশক আদা।

পঞ্জোৱাৰ, হাৰযি নো আৰু...
পশ্চিম উত্তৰ প্ৰদেশে প্ৰথম...

আধুনিক কৃষি পদ্ধতি চেষ্টা কৰক
ভাৰত। এই অঞ্চলসমূহৰ কৃষকসকলে চটে কৰে
জলসঞ্চিতৰ বাবে টিউবৱেল স্থাপন কৰা, আৰু ব্যৱহাৰ কৰা হয়
এইচ ৱাই ভি বীজ, ৰাসায়নিক সাৰ আৰু...

খতি কৰাত কীটনাশক। তাৰে কিছুমান
খতিৰ যন্ত্ৰপাতি কিনিছিল, যেনে ট্ৰেক্টৰ আৰু...
থ্ৰছাৰ, যি হাল বোৱা আৰু...
দুৱতভাৱে চপোৱা। তেওঁলোকক পুৰস্কৃত কৰা হ'ল
ঘট্টোৰ উচ্চ উৎপাদনৰ সৈতে।

পালামপুৰত খতি কৰা ঘট্টোৰ উৎপাদন
পৰম্পৰাগত জাতৰ পৰা ১০০০ কিলো গ্ৰাম আছিল
প্ৰতি হেক্টৰত। HYV বীজৰ সৈতে, উৎপাদন
প্ৰতি হেক্টৰত ৩২০০ কিলো গ্ৰামলৈ বৃদ্ধি পালে। তাত
ৰ উৎপাদনত বৃহৎ বৃদ্ধি পাইছিল
ঘট্টো। কৃষকৰ হাতত এতিয়া অধিক পৰমাণ আছিল
বজাৰত বিক্ৰী কৰিবলৈ উদ্ভূত ঘট্টোৰ যোগান ধৰা হৈছে।

আল চনা কৰ আহিক

- বহুবধিৰ মাজত পাৰ্থক্য কৰি
শস্য আৰু আধুনিক কৃষি পদ্ধতি?
- তলৰ তালিকাখনে দেখুৱাইছে যে...
ভাৰতত ঘট্টো আৰু দালি উৎপাদন
সেউজ বপিলৰ পছন্দ এককত
মিলি নটন। এইটো এটা গ্ৰাফত প্লট কৰক।
সেউজ বপিলৰও সমানে আছিল নকে?
দুয়টা শস্যৰ বাবে সফল? আল চনা কৰা।
- কাৰ্য্যকৰী মূলধনৰ প্ৰয় জন কমান
আধুনিক কৃষি ব্যৱহাৰ কৰা কৃষকৰ দ্বাৰা
পদ্ধতি?

সূচী ১.২: দালি আৰু ঘট্টোৰ উৎপাদন
(মিলি নটনত)

	উৎপাদন উৎপাদন পালছৰ	ঘট্টো
১৯৬৫ - ৬৬	১০	১০
১৯৭০ - ৭১	১২	২৪
১৯৮০ - ৮১	১১	৩৬
১৯৯০ - ৯১	১৪	৫৫
২০০০ - ০১	১১	৭০
২০১০ - ১১	১৮	৮৭
২০১২ - ১৩	১৮	৯৪
২০১৩ - ১৪	১৯	৯৬
২০১৪ - ১৫	১৭	৮৭
২০১৫ - ১৬	১৭	৯৪
২০১৬ - ১৭	২৩	৯৯
২০১৭ - ১৮	২৫	১০০
২০১৮ - ১৯	২৩	১০৪
২০১৯ - ২০	২৩	১০৮
২০২০ - ২১	২৬	১১০
২০২১ - ২২	২৭	১০৭
২০২২ - ২৩	২৬	১১১
২০২৩ - ২৪...	২৪.৫	১১৩

উৎস: কৃষি আৰু কৃষক বিভাগৰ এ এছ এণ্ড ই বিভাগ
অৰ্থনৈতিক জৰীপত কল্যাণ ২০২০-২৪, পৰিসংখ্যা পৰিশিষ্ট।

- আধুনিক কৃষি পদ্ধতিৰ বাবে প্ৰয় জনীয় ...
কৃষকক আৰম্ভ কৰিবলৈ অধিক নগদ ধনেৰে
আগতে কৰি?

পৰামৰ্শ দি কাৰ্য্যকলাপ

- আপোনাৰ কৃষিৰ ভৰমণৰ সময়ত কিছুমানৰ লগত কথা পাতক
আপোনাৰ অঞ্চলৰ কৃষকসকল। বচিৰি উলিওৱা:

১/ কেনেধৰণৰ খতি পদ্ধতি —
আধুনিক বা পৰম্পৰাগত বা মিশ্ৰিত — কৰক
কৃষকসকলে ব্যৱহাৰ কৰেনে? এটা টকা লিখা।

২/ জলসঞ্চিতৰ উৎস কি কি?

৩/ খতি কৰা মাটিৰ কমানখনি

জলসঞ্চিত? (অতি কম/প্ৰায় আধা/

সংখ্যাগৰিষ্ঠতা/সকল)

৪/ কৃষকে ক'ৰ পৰা লাভ কৰে

তেওঁলোকৰ প্ৰয় জন হ'ব ইনপুটসমূহ?

৫/ ভূমিটুকি থাকিবনে?

ভূমি প্ৰাকৃতিক সম্পদ হ'ব বাবে, ই
ইয়াৰ ব্যৱহাৰত সাৱধান হ'ব লাগিব প্ৰয় জনীয়।
বৈজ্ঞানিক প্ৰতিবেদনসমূহে ইংগিত দিছে যে আধুনিক...

কৃষি পদ্ধতিয়ে অতীতৰ ব্যৱহাৰ কৰিছে
প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ ভিত্তি।

বহু কৃষকৰ সৈতে জৰি বপিলৰ...

মাটিৰ উৰ্বৰতা হৰুৱাবৰ সৈতে জড়িত
ৰাসায়নিক পদাৰ্থৰ ব্যৱহাৰ বৃদ্ধিৰ বাবে

সাৰ ব্যৱহাৰ কৰা। লগতে, অৱশিষ্ট ব্যৱহাৰ...

টিউবৱেল জলসঞ্চিতৰ বাবে ভূগৰ্ভস্থ পানীৰ...

ফলত পানীৰ স্তৰ কমি গ'ল।

পৰিৱেশৰ সম্পদ, যেনে মাটিৰ উৰ্বৰতা

আৰু ভূগৰ্ভস্থ পানী, বছৰৰ পছিত বছৰ ধৰি গ'ল উঠে।

এবাৰ ধ্বংস হ'লে ইয়াক কৰাটো অতি কঠিন
সেইবৰ পুনৰুদ্ধাৰ কৰক। আমাৰ যত্ন ল'ব লাগিব

ভৱিষ্যত নশিচি কৰিবলৈ পৰিশেষে

কৃষি উন্নয়ন ন।

পৰামৰ্শ দি কাৰ্য্যকলাপ

- ৰপৰা তলত দি প্ৰতিবেদনসমূহ পৰি পছিত

বাতৰি কাকত/আল চনী, চিঠি লিখক

কৃষি মন্তৱীলৈ আপোনাৰ নজিৰ

শব্দৰে তেওঁক কয় যে কেনেকৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয়
ৰাসায়নিক সাৰ কৃষিকৰ হ'ব পাৰে।

...ৰাসায়নিক সাৰ যোগান ধৰে

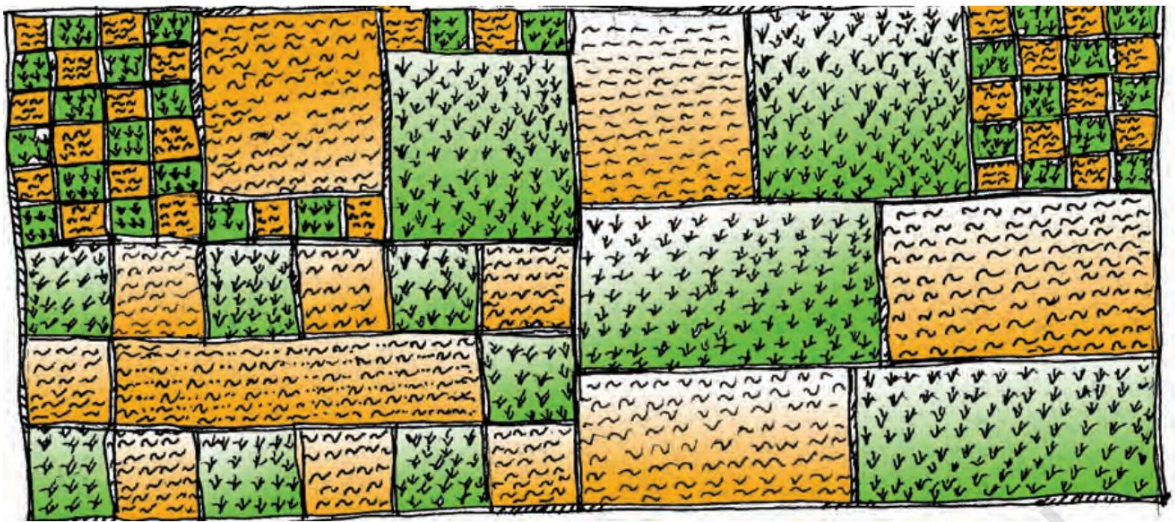
খনজি পদাৰ্থ যিৰ পানীত দ্ৰৱীভূত হয় আৰু...

উদ্ভিদৰ বাবে তৎক্ষণাত উপলব্ধ।

কিন্তু এইবোৰ হয় তৰখান হ'বও পাৰে...

গাঁও পালামপুৰৰ কাহিনী

৫

ছবি ১.৫ পালামপুৰ গাঁও: খেতি কৰা মাটিৰ বৰ্তিৰণ

মাটি বছেদি দিলিলে। মাটিৰ পৰা পলায়ন কৰি ভূগৰ্ভস্থ পানী, নদী আৰু বলি প্ৰদূষিত কৰি পাৰে। বাসায় নকি সাৰেও মাটিত থকা বকেটেৰেই। আৰু অন্যান্য অণুজীৱক হত্যা কৰি পাৰে। অৰ্থাৎ ইহঁতৰ ব্যৱহাৰৰ কিছু সময়ৰ পাছত মাটি প্ৰবৃত্তকৈ কম সৰুৱা হ'ব....(উৎস: ডাউন টু আৰ্থ, নতুন দিল্লী)

.....পঞ্জোৱত বাসায় নকি সাৰৰ ব্যৱহাৰ দশেৰ ভতিৰত সৰ্ববাধিক।
বাসায় নকি সাৰৰ অবৰিত ব্যৱহাৰৰ ফলত মাটিৰ স্বাস্থ্যৰ অৱনতি ঘটিলে।
পঞ্জোৱৰ কৃষকসকলে এতিয়া একে উৎপাদন স্তৰ লাভ কৰিলে অধিকতৰকৈ
অধিক বাসায় নকি সাৰ আৰু অন্যান্য সামগ্ৰী ব্যৱহাৰ কৰিলে বাধ্য হৈছে।
অৰ্থাৎ খেতিৰ ব্যয় অতি দ্ৰুতগতিৰে বাঢ়িছে....(উৎস: দ্য টৰিবিউন,
চণ্ডীগড়)

ভূমি, ২৪০ টা পৰমি লৈ ২ হেক্টৰতকৈ কম আকাৰৰ সৰু সৰু মাটি খেতি কৰে।

এনে পলট খেতি কৰিলে কৃষক পৰমি লৈ পৰ্যাপ্ত উপাৰ্জন নহয়।

১৯৬০ চনত গ বিন্দ ২.২৫ হেক্টৰ বৃহৎ পৰিমাণে জলসঞ্চিত ভূমি থকা
এজন কৃষক আছিল। তিনিজন পুত্ৰৰ সহায়ত গ বিন্দে সেই মাটি খেতি
কৰিছিল। যদিও সহিত বৰ আৰামত নাথাকিল, পৰমি লৈটৰ হাতত থকা
এটা ম'হৰ পৰা অলপ অতিৰিক্ত উপাৰ্জন কৰি পৰমি লৈট বনেজিক
খুৱাবলৈ সক্ষম হল।

গ বিন্দৰ মৃত্যুৰ কিছু বছৰৰ পাছত এই ভূমিৰ তিনিজন পুত্ৰৰ মাজত
বন্টিত কৰা হয়। এতিয়া প্ৰত্যেকেৰে মাটিৰ পলট মাত্ৰ ০.৭৫ হেক্টৰ।
উন্নত জলসঞ্চিত আৰু আধুনিক খেতি পদ্ধতিৰেও গ বিন্দৰ পুত্ৰই নিজৰ
মাটিৰ পৰা জীৱিকা নৰ্বাহ কৰি পৰা নাই। বছৰৰ এটা অংশত অতিৰিক্ত কাম
বচিবলগীয়া হয়।

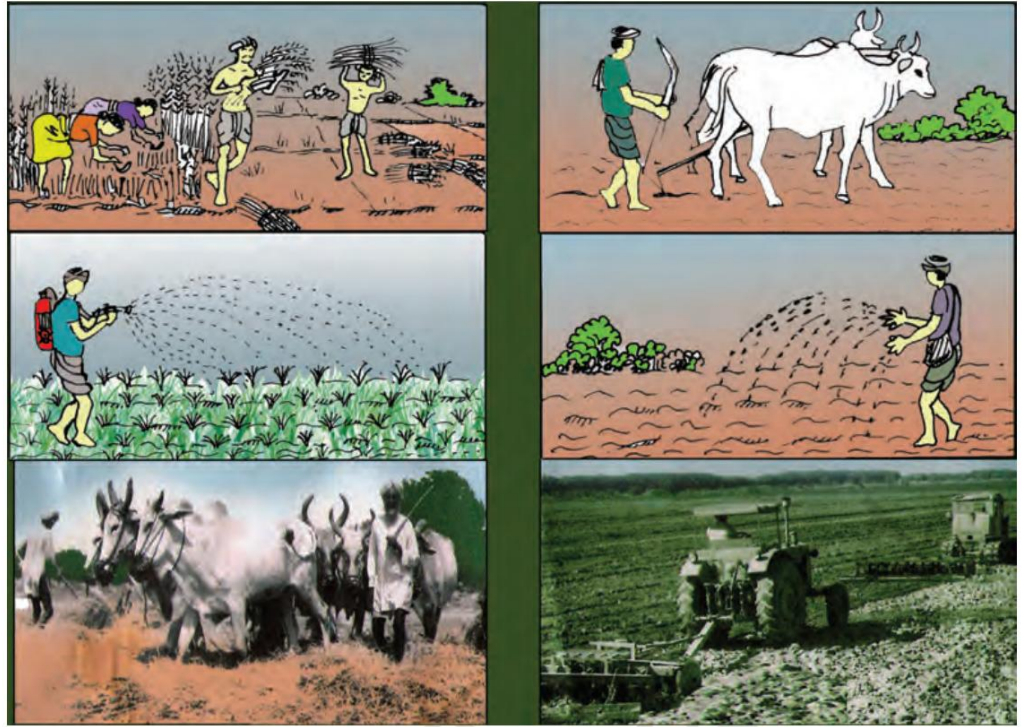
৪) পালামপুৰৰ কৃষকৰ মাজত ভূমি কেনেকৈ বৰ্তিৰণ কৰা হয়?

আপুনি নিশ্চয় উপলব্ধি কৰিছে যে খেতিৰ বাবে মাটি কমিন গুৰুত্বপূৰ্ণ।
দুৰ্ভাগ্যজনকভাৱে কৃষকৰ মাজত জতি সকল মানুহৰে খেতিৰ বাবে পৰ্যাপ্ত
মাটি নাই। পালামপুৰত ৪৫০টা পৰমি লৈৰ প্ৰায় এক তৃতীয় ১ংশ ভূমিহীন, অৰ্থাৎ
১৫০টা পৰমি লৈ, ইয়াৰে অধিকাংশই দলতি, খেতিৰ বাবে মাটি নাই।

গাঁওখনৰ চাৰিওফালে সঁচিৰতাই থকা বৃহৎ সংখ্যক সৰু সৰু পলট ছৰখিনত
দেখিবলৈ পৰা যায়। এইবোৰ খেতি কৰা কৃষকসকলে কৰে। আনহাতে, গাঁওখনৰ
আধাতকৈও অধিক অঞ্চল আকাৰত যথেষ্ট বৃহৎ পলটেৰে আবৃত। পালামপুৰত
মজলীয়া আৰু বৃহৎ কৃষকৰ ৬০টা পৰমি লৈ আছে যি ২ হেক্টৰতকৈ অধিক
মাটি খেতি কৰে। বৃহৎ কৃষকৰ দুই এজনৰ মাটি ১০ হেক্টৰ বা তাতকৈ অধিক।

বাকী থকা পৰমি লৈবোৰৰ ভতিৰত যিসকলে মালকি

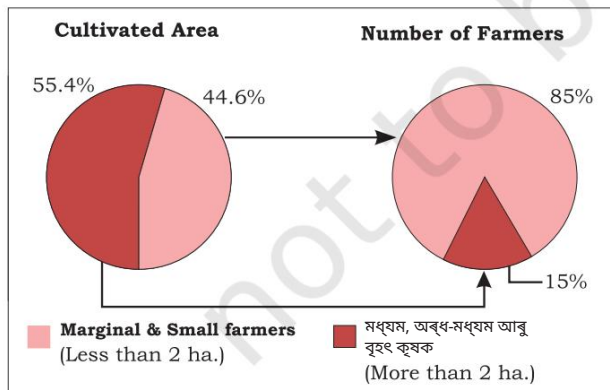
ছবি ১.৬ পথাৰত কাম কৰা: ঘৰুৱা শস্য—
ম'হৰ দ্বাৰা হাল ব'ৱা, বীজ সচি, কীটনাশক
ছটি ই দিহি ১, পৰম্পৰাগত পদ্ধতিৰে
খতে কৰা, আধুনিক পদ্ধতিৰে খতে কৰা,
আৰু শস্য কটা।

আল চনা কৰ আহক

- ছবি ১.৫ত কৃষকসকলে খতে কৰা মাটিখিনি ছাঁ দৰি পাৰবিনে? • ইমান সৰু
কৃষকৰ পৰিচালনা কৰি এনে সৰু সৰু মাটিত খতে কৰে? • ভাৰতৰ কৃষকৰ
বতিৰণ আৰু তেওঁলোক খতে কৰা মাটিৰ পৰিমাণ তলৰ গ্ৰাফ ১.১ত দিহি ১ হৈছে।
শ্ৰেণীক ৱাৰ আল চনা কৰক।

গ্ৰাফ ১.১: খতে কৰা অঞ্চল আৰু কৃষকৰ বতিৰণ

উৎসঃ কৃষি পৰিসংখ্যা ২০২০ আৰু ভাৰতীয় কৃষি অৱস্থা ২০২০ৰ পৰ্যবেক্ষণ, কৃষি,
সহায় গতি আৰু কৃষক কল্যাণ বিভাগ।

আল চনা কৰ আহক

- পালামপুৰত খতে কৰা মাটিৰ বতিৰণ অসমান বুলি আপুনি একমত হ'বনে? ভাৰতৰ
বাবো একধৰণৰ পৰিস্থিতি বিচাৰি পায় ন? ব্যাখ্যা কৰা।

৫/ শ্ৰমৰ ব্যৱস্থা কৰা নকৰিব?

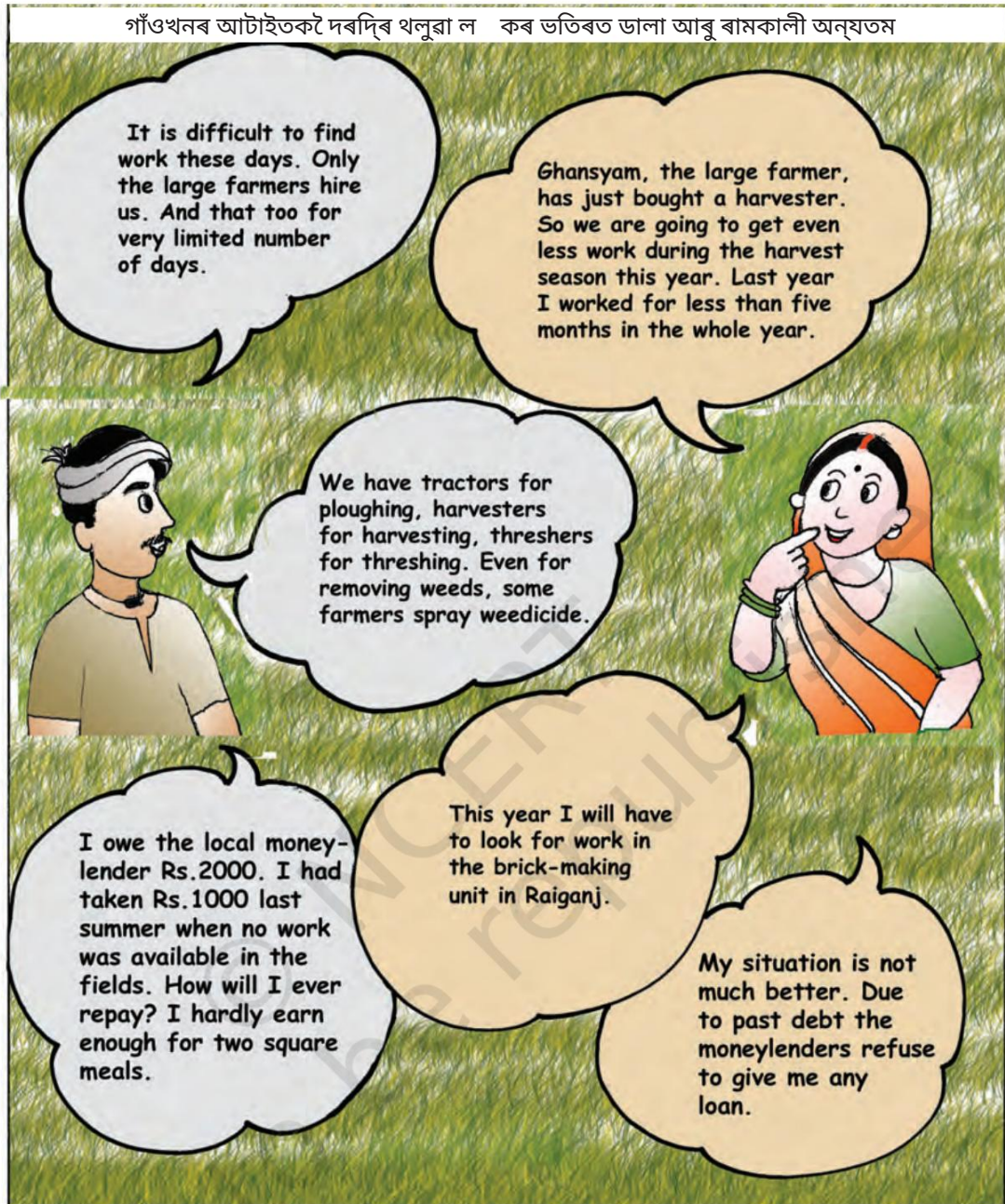
মাটিৰ পছিত শ্ৰম হৈছে উৎপাদনৰ পৰৱৰ্তী প্ৰথম জনীয় কাৰক। খতেৰি বাবে
বহুত কষ্টৰ প্ৰথম জন। পৰিচালনা লৈ লগতে কৃষকসকলেও নিজৰ পথাৰত
খতে কৰে। এইদৰে খতেৰি বাবে প্ৰথম জনীয় শ্ৰম নজিহে যি গান ধৰে।
মজলীয়া ১ আৰু বৃহৎ কৃষকে নিজৰ পথাৰত কাম কৰিবলৈ কৃষি শ্ৰমিক নথি
কৰে।

আল চনা কৰ আহক

- ছবি ১.৬ত খলেপথাৰত কৰা কামৰ চৰ্চনা কৰি সঠিক ক্ৰমত সজাব।

কৃষি শ্ৰমিক হয় ভূমিহীন পৰিচালনা লৈ পৰা আহে নহয় সৰু সৰু মাটিত খতে
কৰা পৰিচালনা লৈ পৰা। কৃষকৰ দৰে কৃষকৰ দৰে কৃষকৰ ওপৰত কৃষক শ্ৰমিকৰ
অধিকাৰ নাই

ছবি ১.৭ ডালা আৰু ৰামকালীৰ মাজত হ'ৱা কথা-বতৰা

মাটি খেতি কৰা শস্য। বৰঞ্চ তওঁলৈকে যি কৃষকৰ বাবে কাম কৰে, সেই কৃষকে তওঁলৈকে কক মজুৰি দিহি। মজুৰি নিগদ বা বস্তুগত যেনে শস্য হ'ব পাৰে। কতেযি বা শ্ৰমকিসকলেও খাদ্য পায়। অঞ্চলভেদে, শস্যৰ পৰা শস্যলৈ, এটা পামৰ কামৰ পৰা আন এটা পামৰ কামলৈ (যেনে বীজ সচি আৰু চপ ৰা) মজুৰি বহু পৰিমাণে ভিন্নতা থাকে। কৰ্মসংস্থাপনৰ সময় সীমাৰ ক্ষেত্ৰত বহু তাৰতম্য দেখা যায়। এখন খতেপিথাৰ

শ্ৰমকিক দৈনিক বা চপ ৰাৰ দৰে এটা বশিষে খতেৰি কামৰ বাবে বা গ টাই বছৰট ৰ বাবে নথি গ কৰবি পাৰি।

পালামপুৰত দৈনিক মজুৰিৰ কাম কৰা ডালা এগৰাকী ভূমিহীন খতেৰি শ্ৰমকি। অৰ্থাৎ তওঁ নথি মতিভাৱে কাম বচিৰবি লাগিব। চৰকাৰে নথিধাৰণ কৰা এজন কৃষি শ্ৰমকিৰ ন্যূনতম মজুৰি প্ৰতিদিনে ৩০০ টকা (মাৰ্চ ২০১৯), কনিতু ডালাই মাত্ৰ ১৬০ টকাহে পায়।

পালামপুৰৰ কৃষি শ্ৰমকিসকলৰ মাজত কামৰ বাবে প্ৰচণ্ড প্ৰতিযোগিতা, গতিকে মানুহে কম মজুৰিৰ বাবে কাম কৰিবলৈ সন্মত হয়। দালাই নিজৰ অৱস্থাৰ অভাৱে গ আন এজন খেতিৰ শ্ৰমকি ৰামকালীৰ ওচৰত।

ডালা আৰু ৰামকালী দুয়োখনেই গাঁৱৰ আটাইতকৈ দৰদৰি কৰাৰ ভিতৰত অন্যতম।

আল চনা কৰ আহক

- ডালা আৰু ৰামকালীৰ দৰে খেতিৰ শ্ৰমকি কিয় দৰদৰি? • গ সাইপুৰ আৰু মাজাউলী উত্তৰ বহিৰৰ দুখন গাঁও।
- গাঁও দুখনৰ মুঠ ৮৫০ ঘৰৰ ভিতৰত ২৫০ জনতকৈ অধিক পুৰুষ পঞ্জীয়ন আৰু হাৰযি। নাৰ গ্ৰাম্য অঞ্চলত বা দলিলী, মুম্বাই, চুৰাট, হায়দৰাবাদ বা নাগপুৰত কৰ্মৰত। সমগ্ৰ ভাৰতৰ বহুভাগ গাঁৱতে এনে প্ৰব্ৰজন সাধাৰণ। মানুহে কিয় প্ৰব্ৰজন কৰে? গন্তব্যস্থানত গ সাইপুৰ আৰু মাজাউলী প্ৰব্ৰজনকাৰীয়ে কৈ কাম কৰিব পাৰে সেই বিষয়ে বৰ্ণনা কৰিব পাৰিবনে (আপোনাৰ কল্পনাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰা)?

৬) খেতিৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰযোজনীয় মূলধন

আপুনি ইতিমধ্যে দেখিছে যে আধুনিক খেতি পদ্ধতিত যথেষ্ট মূলধনৰ প্ৰয়োজন হয়, যাৰ বাবে কৃষকক এতিয়া আগৰ তুলনাত অধিক ধনৰ প্ৰয়োজন।

- ১/ বহুভাগ কৃষকৰ মূলধনৰ ব্যৱস্থা কৰিবলৈ ধন ঋণ লব লগা হয়। বৃহৎ কৃষক বা গাঁৱৰ ধনদাতা বা খেতিৰ বাবে বিভিন্ন সামগ্ৰী যেনে গান ধৰা ব্যৱসায়ীৰ পৰা ঋণ লয়। এনে ঋণৰ সুতৰ হাৰ অতি বেছি। ঋণ পৰিশোধ কৰিবলৈ তেওঁলোকক অতি দুখত পলে৷

সবতি এগৰাকী কৃষকৰ খেতি ক। তাইৰ ১ হেক্টৰ মাটিত ঘঁহু খেতি কৰাৰ পৰিকল্পনা কৰিছে। বীজ, সাৰ আৰু কীটনাশকৰ উপৰিও পানী কনিবিলৈ আৰু খেতিৰ যন্ত্ৰপাতি মৰোমতী কৰিবলৈ তাইক নগদ ধনৰ প্ৰয়োজন। তাইৰ অনুমান অনুসৰি কাৰ্য্যকৰী মূলধনৰ বাবেই নূন্যতম ৩ হাজাৰ টকা খৰচ হ'ব। তাইৰ হাতত টকা নথকাৰ বাবেই তাই তেজপাল সৰ্গী নামৰ এজন ডাঙৰ এজনৰ পৰা ধাৰ ল'ব লাগিব৷

খেতিয়ক। তেজপাল সৰ্গীে সবতাক ২৪ শতাংশ সুতৰ হাৰত চাৰি মাহৰ বাবে ঋণ দিবলৈ সন্মত হয়, যিটো অতি উচ্চ সুতৰ হাৰ। সবতিইও শস্য চপোৱাৰ বতৰত খেতিৰ শ্ৰমকি হিচাপে নিজৰ পথাৰত প্ৰতিদিনে ১০০ টকাকৈ কাম কৰাৰ প্ৰতিশ্ৰুতি দিব লাগে। আপুনি জানিব পাৰে যে এই মজুৰি যথেষ্ট কম। সবতিই জানে যে তাই নিজৰ পথাৰত চপোৱা কাম সম্পূৰ্ণ কৰিবলৈ বহুত কম কাম কৰিব লাগিব, আৰু তাৰ পছিত তেজপাল সৰ্গীে খেতিৰ শ্ৰমকি হিচাপে কাম কৰিব লাগিব। শস্য চপোৱাৰ সময় অতি ব্যস্ততাৰ সময়। তেন্তি সন্তানৰ মাতৃ হিচাপে তেওঁৰ ঘৰুৱা দায়িত্ব বহুত। সবতিই এই কঠিন চৰ্তৰ বতৰ সন্মতি দিয়া কাৰণ তাই জানে যে এজন কৃষকৰ কৃষকৰ বাবে ঋণ পৰাটো কঠিন।

- ২) কৃষকৰ কৃষকৰ বপিবলৈ মজলীয়া আৰু বৃহৎ কৃষকৰ খেতিৰ পৰা নিজস্ব সঞ্চয় আছে। এইদৰে তেওঁলোকে প্ৰযোজনীয় মূলধনৰ ব্যৱস্থা কৰিবলৈ সক্ষম হয়। এই কৃষকসকলৰ নিজৰ সঞ্চয় কেনেকৈ হয় তাৰ উত্তৰ পৰৱৰ্তী অধ্যায়ত পাব।

এতিয়া ল'কে কাহিনীটো আল চনা কৰ আহক...

উৎপাদনৰ তিনিটা কাৰক— মাটি, শ্ৰম আৰু পুঁজি— আৰু ইয়াৰ ব্যৱহাৰ খেতিৰ ক্ষেত্ৰত কেনেকৈ হয় সেই বিষয়ে আমাৰ পিছলৈ। তলত দিয়া ঠাইখনি পূৰণ কৰা যাওক।

উৎপাদনৰ তিনিটা কাৰকৰ ভিতৰত আমাৰ দেখিলি যে শ্ৰম হৈছে উৎপাদনৰ আটাইতকৈ প্ৰচুৰ কাৰক। গাঁৱে-ভূঞা কৃষি শ্ৰমকি হিচাপে কাম কৰিবলৈ ইচ্ছুক, আনহাতে কামৰ সুযোগ সীমিত। হয় ভূমিহীন পৰিয়ালৰ নহয়, কম মজুৰি দিয়া হয়,

আৰু কঠিন জীৱন যাপন কৰে।

শ্ৰমৰ বপিবলৈ,

উৎপাদনৰ এক দুৰ্বলভ কাৰক। খেতি কৰা ভূমিৰ আয় তেনে হ'ল, তদুপৰি বৰ্তমানৰ মাটিত খেতিৰ কামত নথি জতি ল'ব কৃষকৰ মাজত (সমান/অসমভাৱে) বিতৰণ কৰা হয়। বৃহৎ সংখ্যক কৃষকৰ কৃষকৰে সৰু মাটিত খেতি কৰিব বাস কৰে

ভূমিহীন কৃষি শ্রমিকতকৈ বহু ভাল নহয়। বৰ্তমানৰ মাটিৰ স্বাধিক ব্যৱহাৰ
কৰিবলৈ কৃষকসকলে ব্যৱহাৰ কৰে আৰু এই দুয়োটাই নতুন দৰিদ্ৰতা

শস্যৰ উৎপাদন বৃদ্ধি

আধুনিক কৃষি পদ্ধতি যথেষ্ট পৰিমাণৰ কৃষকৰ কৃষকসকলে সাধাৰণতে
মূলধনৰ ব্যৱস্থা কৰিবলৈ ধনৰ ল'ৰা লাগে, আৰু ধনৰ পৰিশোধ কৰিবলৈ অতি দুখত
পৰে। গতিকে মূলধনও বিশেষকৈ কৃষকৰ ব্যৱহাৰৰ বাবে উৎপাদনৰ এক দুৰ্লভ কাৰক।

যদিও ভূমি আৰু পুঁজি দুয়োটা দুৰ্লভ, তথাপিও উৎপাদনৰ দুয়োটা কাৰকৰ
মাজত মূলক পাৰ্থক্য আছে। এটা প্ৰাকৃতিক সম্পদ, আনহাতে মানৱসৃষ্ট। মূলধন
বৃদ্ধি কৰা সম্ভৱ, আনহাতে মাটি নিৰ্দিষ্ট। কৃষকৰ মত ব্যৱহৃত মাটি আৰু অন্যান্য
প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ ভালদৰে যতন ল'ব লাগিব। অতি
প্ৰথম জিনীয়।

৭) উদ্ভূত পামৰ সামগ্ৰী বিক্ৰী

ধৰ্মলিওক, কৃষকসকলে উৎপাদনৰ তিনিটা কাৰক ব্যৱহাৰ কৰি নিজৰ মাটিত ঘৈঁহু
উৎপাদন কৰিছে। ঘৈঁহু চপাই উৎপাদন সম্পূৰ্ণ হয়।

খতিয় কসকলে ঘৈঁহুৰ লগত ক'ব কৰে?

তওঁলোকে ঘৈঁহুৰ এটা অংশ পৰিমাণৰ ল'ৰাৰ বাবে ধৰ্মৰাখি আৰু উদ্ভূত ঘৈঁহু বিক্ৰী
কৰে। সবতি আৰু গৰু বনুদৰ পুত্ৰৰ দৰে কৃষকৰ উদ্ভূত ঘৈঁহু কম কাৰণ তওঁলোকে
মুঠ উৎপাদন কম আৰু ইয়াৰ পৰাই তওঁলোকে নিজৰ পৰিমাণৰ ল'ৰাৰ প্ৰথম জিনীয় তাৰ
বাবে যথেষ্ট অংশ ৰখা হয়। গতিকে মজলীয়া আৰু বৃহৎ কৃষকহে বজাৰত ঘৈঁহু গান
ধৰে। ছবি ১.১ত আপুনি দেখিব পাৰিব যে ম'হৰ গাভীখনে প্ৰত্যেকেই ঘৈঁহুৰ বজাৰ
ক'মি। ই বজাৰলৈ বৈ আহিছে। বজাৰৰ ব্যৱসায়ীসকলে ঘৈঁহু কিনি চহৰ-নগৰৰ
দোকানীসকলক আৰু অধিক বিক্ৰী কৰে।

বৃহৎ খতিয় ক তজেপাল সঙিৰ সকলো মাটিৰ পৰা ৩৫০ কুইণ্টল ঘৈঁহু
উদ্ভূত আছে। ৰায়ে গঞ্জ বজাৰত উদ্ভূত ঘৈঁহু বিক্ৰী কৰি ভাল উপাৰ্জন কৰে।

তজেপাল সঙি নজিৰ উপাৰ্জনৰে ক'ব কৰে? য'ৱা বছৰ তজেপাল সঙি
অধিকাংশ ধন নজিৰ বংক একাউণ্টত ৰাখিছিল।

পছলৈ তওঁ সঞ্চেৰ ধনখনি ঋণৰ প্ৰথম জন হ'ৱা সবতিৰ দৰে কৃষকক
ঋণ দি়াৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰিছিল। সঞ্চেৰ ধনৰে তওঁ পৰৱৰ্তী বতৰত খতিয়
বাবে কাৰ্য্যকৰী মূলধনৰ ব্যৱস্থাও কৰিছিল। এইবাৰ তজেপাল সঙি নজিৰ
উপাৰ্জনৰ সহায়ত আন এখন ট্ৰেক্টৰ ক্ৰয় কৰাৰ পৰিকল্পনা কৰিছে।

আন এখন ট্ৰেক্টৰে তওঁৰ ফকিৰ ডকপেটিলে বৃদ্ধি কৰিব।

তজেপাল সঙিৰ দৰে আন বৃহৎ আৰু মজলীয়া খতিয় কসকলেও উদ্ভূত
কৃষিজাত সামগ্ৰী বিক্ৰী কৰে। উপাৰ্জনৰ এটা অংশ জমা কৰি ৰখা হয় আৰু
পৰৱৰ্তী ছত্ৰীৰ বাবে মূলধন ক্ৰয়ৰ বাবে ৰখা হয়। এইদৰে তওঁলোকে নজিৰ
সঞ্চেৰ পৰাই খতিয়ৰ বাবে মূলধনৰ ব্যৱস্থা কৰিবলৈ সক্ষম হয়। কিছুমান
কৃষকে সঞ্চেৰ কৰা ধন গৰু, ট্ৰাক বা দোকান স্থাপনৰ বাবেও ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে।
আমি চাম যে এইবোৰে অকৃষি কাৰ্য্যকলাপৰ মূলধন গঠন কৰে।

পালামপুৰত অকৃষি কাৰ্য্যকলাপ

পালামপুৰত খতিয়ৰ মূল উৎপাদন কাৰ্য্য হ'ল আমি জানিব পাৰিছোঁ। আমি এতিয়া
কিছুমান অকৃষি উৎপাদন কাৰ্য্যকলাপৰ ওপৰত চকু ফুৰাম। পালামপুৰত কৰ্মৰত
ল'কৰ মাত্ৰ ২৫ শতাংশইহে কৃষি বাহিৰে আন কামত নথি জতি।

১/ দুগ্ধজাত সামগ্ৰী — আনটো সাধাৰণ কাম

পালামপুৰৰ বহু পৰিমাণত দুগ্ধ উৎপাদন এক সাধাৰণ কাম। মানুহে ম'হক বিভিন্ন
প্ৰকাৰৰ ঘাঁহ আৰু বাৰিষা গজা উঠা জ'ৱাৰ আৰু বজাৰ খাই খুৱায়।

ওচৰৰ বৃহৎ গাঁও ৰায়ে গঞ্জত এই গাখীৰ বিক্ৰী কৰা হয়। শ্বাহপুৰ চহৰৰ দুজন
ব্যৱসায়ীয়ে ৰায়ে গঞ্জত সংগ্ৰহ কৰা চলিহা চণ্টাৰ স্থাপন কৰিছে য'ৰ পৰা
গাখীৰ দুৰৈ চহৰ-নগৰলৈ যোৱা হয়।

আল চনা কৰ আহক

- তিনিজন কৃষকক লৈ যাওক। প্ৰত্যেকেই নিজৰ পথাৰত ঘঁহু খতে কৰিছে যদিও...
উৎপাদন বলেগে (সূত্ৰ ২ চাওক)। প্ৰত্যেকেৰে ঘঁহু খাৰা
কৃষক পৰিমাণ একে (সূত্ৰ ৩)। এই বছৰ গ টহু উদ্ভূত ঘঁহু
অহা বছৰ উৎপাদনৰ বাবে মূলধন হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। লগতে ধৰিলেওক, উৎপাদন হৈছে
উৎপাদনত ব্যৱহৃত মূলধনৰ দুগুণ। টবেলৰ ৰ সম্ভাৰণ কৰক।

কৃষক ১

	উৎপাদন	সৰেন	উদ্ভূত = উৎপাদন - সৰেন	ৰাজধানী ৰ বাবে... অহা বছৰ
বছৰ ১	১০০	৪০	৬০	৬০
বছৰ ২	১২০	৪০		
বছৰ ৩		৪০		

কৃষক ২

	উৎপাদন	সৰেন	উদ্ভূত	ৰাজধানী ৰ বাবে... অহা বছৰ
বছৰ ১	৮০	৪০		
বছৰ ২		৪০		
বছৰ ৩		৪০		

কৃষক ৩

	উৎপাদন	সৰেন	উদ্ভূত	ৰাজধানী ৰ বাবে... অহা বছৰ
বছৰ ১	৬০	৪০		
বছৰ ২		৪০		
বছৰ ৩		৪০		

আল চনা কৰ আহক

- বছৰ বছৰ ধৰি তিনিজন কৃষকে ঘঁহুৰ উৎপাদন তুলনা কৰা।
- ৩য় বছৰত কৃষক ৩ৰ কি হয়? তেওঁ প্ৰডাকচন অব্যাহত ৰাখিব পাৰিবনে? কি
উৎপাদন অব্যাহত ৰাখিবলৈ তেওঁ কৰিব লাগিবনে?

২/ কৃষকৰ পৰিসৰৰ এটা উদাহৰণ

পালামপুৰত উৎপাদন

বৰ্তমান পঞ্চাশজনতকৈও কম লোক আছে
পালামপুৰত উৎপাদন কাৰ্য্যত নথি জতি।

ল ৰা উৎপাদনৰ দৰে নহয়

চহৰৰ ৰৰ ডাঙৰ ডাঙৰ কাৰখানাব ৰত ঠাই

আৰু চহৰ, পালামপুৰত উৎপাদন

ইয় ৰ লগত অতি সহজ উৎপাদন পদ্ধতি জিড তি হৈ থাকে

আবু সৰু পৰসিত কৰা হয় । বছেভিগাই ঘৰতে বা পথাৰত পাৰবিাৰকি শ্ৰমৰ
সহায় ত কৰা হয় । খুব কমইহে শ্ৰমকি নথি গ কৰা হয় ।

মশিৰীলালে বদিমুতৰে চলা যান্দ্ৰকি চুপাৰি খুন্দা মচেনি ক্ৰম কৰি নিজৰ
পথাৰত স্থাপন কৰিছে। চুপাৰি থতেলৈ যি ই আগতে ম'হৰ সহায় ত কৰা
হৈছিল যদিও আজিকালি মানুহে মচেনিৰ সহায় ত কৰাট বৰৈ বছে পছন্দ
কৰে।

মশিৰীলালে আন ক্ৰমকৰ পৰাও চুপাৰি ক্ৰম কৰি প্ৰক্ৰমি কৰণ কৰি
গুৰ তই ইৰ কৰে। ইয় ইৰ পছিতে শ্বাহপুৰত ব্যৱসায়ীক গুড বকিৰী
কৰা হয় । এই প্ৰক্ৰমি ত মশিৰীলালে সামান্য লাভ কৰে।

কৰমি গাঁওখনত এটা কম্পডিটাৰ ক্লাছ চণ্টোৰ খুলিছে। শহেতীয়া
বছৰৰ বত শ্বাহপুৰ চহৰত বৃহৎ সংখ্যক ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়া কেলজেত
অধ্যয়ন কৰি আহিছে।

কৰমি গম পালে যে গাঁওখনৰ কইবাগৰাকীও ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়া ও চহৰখনত
কম্পডিটাৰ ক্লাছত অংশগ্ৰহণ কৰি আছে। গাঁৱৰ দুগৰাকী মহলাই
কম্পডিটাৰ এপ্লিকচেনত ডিগ্ৰী লৈছিল। তেওঁ তেওঁল কক নথিকুতি দিমি ইৰ
সদিধান্ত ল'লে। কম্পডিটাৰ কনি বজাৰৰ ওপৰৰে চাই থকা তেওঁল কৰ
ঘৰৰ সন্মুখৰ ক ঠাট ত ক্লাছৰ স্থাপন কৰিলে।

হাইস্কুলীয়া ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়া ভোল সংখ্যক ইয় ত
উপস্থতি থাকবিলে আৰম্ভ কৰিছে।

আল চনা কৰ আহক

- মশিৰীলাল তেওঁৰ গুড নথিমাণ ইউনিট স্থাপন কৰবিলে কৈ মূলধনৰ প্ৰয় জন
আছিল? • এই ক্ৰমত শ্ৰমৰ ব্যৱস্থা ক নে কৰে? • মশিৰীলাল কথি
লাভ বৃদ্ধি কৰবিন ব্ৰাৰে সয়ে ত অনুমান কৰবি পাৰবিন? • আপুনিক ন কাৰণ
ভাববি পাৰবিন যেতিয়া ত তেওঁল কচানৰ সন্মুখীন হ'ব পাৰে?

৩/ পালমপুৰৰ দ কানী

পালমপুৰত বাগজি (বস্তুৰ বনিমি) ৰ লগত জড তিল কৰ সংখ্যা বছে নহয় ।
পালমপুৰৰ ব্যৱসায়ীসকল হছে চহৰৰ পাইকাৰী বজাৰৰ পৰা বিভিন্ন সামগ্ৰী
ক্ৰম কৰি গাঁৱতে বকিৰী কৰা দ কানী। গাঁৱৰ সৰু সৰু সাধাৰণ দ কানত চাউল,
ঘটু, চনে, চাহ, তলে, বসিকুট, চাব ন, টুথপেষ্ট, বটোৰী, মমবাত, বহী, কলম,
পেচেলি, আনকি কিছু কাপ ৰ আদতি বসিত্ত সামগ্ৰী বকিৰী কৰা দেখে। বাছ
ষ্টণ্ডেৰ ওচৰত ঘৰ থকা দুই এটা পৰমি লেঠাইখনিবি এটা অংশ ব্যৱহাৰ কৰি সৰু
সৰু দ কান খুলিছে। খাব পৰা বস্তু বকিৰী কৰে।

আল চনা কৰ আহক

- কৰমিৰ মূলধন আবু শ্ৰম মশিৰীলালৰ পৰা ক ক দিশত পৃথক? • ক ন বাই
আগতে কথি কম্পডিটাৰ চণ্টোৰ আৰম্ভ কৰা নাছিল? সম্ভৱপৰ
বিষয় আল চনা কৰক
কাৰণ।

৪/ পৰবিহণ: দ্ৰুত বকিাশীল খণ্ড

পালমপুৰৰ পৰা ৰায় গঞ্জলৈ সংয় গী পথট ত বিভিন্ন ধৰণৰ যান-বাহন চলি
আছে।

ৰকিসাৱল্লাহ, টংগাৱল্লাহ, জীপ, টৰকেট, টৰাক চালক আবু পৰমপৰাগত ম'হৰ
গাডী আবু ব'গী চল ৱাল কসকল পৰবিহণ সৱোৰ ল ক। এঠাইৰ পৰা আন ঠাইলৈ
মানুহ আবু সামগ্ৰী ফৰীৰে লৈ যায় , আবু বনিমি ত তাৰ বাবে দৰমহা পায ।
য ৱা কইবাবছৰ ধৰি পৰবিহণৰ লগত জড তিল কৰ সংখ্যা বৃদ্ধি পাইছে।

কশি ৰা খতেৰি শ্ৰমকি। এনে আন শ্ৰমকিৰ দৰে কশি ৰেও প ৱা মজুৰি
পৰা পৰমি লৰ প্ৰয় জনীয়া তা পূৰণ কৰাত অসুবিধা পাইছিল।
কইবছৰমান আগতে কশি ৰাই বংকৰ পৰা ঋণ লৈছিল। এইট আছিল
চৰকাৰী কাৰ্যসূচীৰ অধীনত যযি দেৱদিৰ ভূমহীন পৰমি লক সস্তীয়া ত
ঋণ দছিল।

কশি ৰে এই টকাৰে ম'হ এটা কনিলে। তেওঁ এতিয়া ত ম'হৰ গাখীৰ বকিৰী কৰে।

১২

অৰ্থনীতি

তদুপৰি তেওঁ নিজৰ ম'হটৰ লগত কাঠৰ গাভী এখন সংলগন কৰি বিভিন্ন সামগ্ৰী কঢ়ি লৈ নবিলৈ ব্যৱহাৰ কৰে। সপ্তাহত এবাৰ তেওঁ গংগা নদীলৈ গৈ মৃৎশিল্পীৰ বাবে মাটি ঘূৰাই আনবিলৈ যায়। বা কতেমি বা গুড বা আন সামগ্ৰীৰ বজালৈ শ্বাহপুৰলৈ যায়। পৰতমাহে তেওঁ পৰবিহণৰ কিছু কাম পায়। ফলস্বৰূপে কশি ৰাই কিছুবছৰ আগতে যমিন উপাৰ্জন কৰছিল তাক বৰি উপাৰ্জন কৰিবলৈ সক্ষম হৈছে।

আল চনা কৰ আহক

• কশি ৰৰ ফকিসড কপেটিলে ক? • তেওঁৰ কাৰ্য্যকৰী মূলধন কি হ'ব
বুলি আপুনি ভাব? • কশি ৰ কমান উৎপাদন কাৰ্য্যত জড়িত?

• আপুনি ক'বনে যে পালামপুৰৰ উন্নত পথৰ দ্বাৰা কশি ৰা লাভবান হৈছে?

সাৰাংশ

খতে কৰাটোৱে হৈছে গাঁওখনৰ প্ৰধান উৎপাদন কাৰ্য্য। বছৰ বছৰ ধৰি খতেৰি পদ্ধতিত বহুত গুৰুত্বপূৰ্ণ পৰিৱৰ্তন হৈছে। এইবৰ ফলত কৃষকসকলে একে পৰমাণৰ মাটিৰ পৰা অধিক শস্য উৎপাদন কৰিবলৈ সক্ষম হৈছে। যিহেতু মাটি স্থিৰ আৰু দুৰলভ, সেয়েহে এইটো এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ কৃত্তি। কনিতু উৎপাদন বৃদ্ধিৰ ক্ষেত্ৰত ভূমি আৰু অন্যান্য প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ ওপৰত বহু পৰমাণে হোঁচৰ প্ৰয়োগ কৰা হৈছে।

খতেৰি নতুন পদ্ধতিত মাটিৰ প্ৰয়োগ কম, কনিতু মূলধনৰ বহুত বৰি। মজলীয়া আৰু বৃহৎ কৃষকসকলে উৎপাদনৰ পৰা নিজৰ সঞ্চিত ধন ব্যৱহাৰ কৰি পৰৱৰ্তী বতৰত মূলধনৰ ব্যৱস্থা কৰিবলৈ সক্ষম হয়। আনহাতে ভাৰতৰ মুঠ কৃষকৰ প্ৰায় ৮০ শতাংশ ক্ষুদ্ৰ কৃষকসকলে মূলধন লাভ কৰাত অসুবিধা পায়। তেওঁলোকৰ পলটৰ আকাৰ সৰু হ'ব বাবে তেওঁলোকৰ প্ৰডাকচন যথেষ্ট নহয়।

উদ্বৃত্তৰ অভাৱৰ অৰ্থ হ'ল তেওঁলোক নিজৰ সঞ্চিত ধন পৰা মূলধন লাভ কৰিব নোৱাৰে, আৰু ঋণ ল'বলগীয়া হয়। ঋণৰ বাহিৰেও বহু ক্ষুদ্ৰ কৃষকে নিজৰ লগতে পৰিয়ালৰ খতেৰি বাবে কৃষিক্ষেত্ৰক হিচাপে অতিৰিক্ত কাম কৰিবলগীয়া হয়।

শ্ৰম উৎপাদনৰ আটাইতকৈ প্ৰচুৰ কাৰক হ'ব বাবে নতুন খতেৰি পদ্ধতিত যদি বহুত বৰি শ্ৰম ব্যৱহাৰ কৰা হয় তেন্তে ই আদৰ্শ হ'ব। দুৰভাগ্যজনকভাৱে এনে ঘটনা হ'ব নাই। খতেপিথাৰত শ্ৰমৰ ব্যৱহাৰ সীমিত। সুযোগ বচিবা শ্ৰমকিসকলে এইদৰে ওচৰৰ গাঁও, চহৰ আৰু নগৰলৈ প্ৰব্ৰজন কৰিছে। গাঁওখনৰ অকৃষি খণ্ডত কিছু শ্ৰমকিৰ প্ৰৱেশ ঘটাইছে।

বৰ্তমান সময়ত গাঁওখনৰ অকৃষি খণ্ডত বৰ বৃহৎ নহয়। ভাৰতৰ গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ প্ৰতি ১০০ জন শ্ৰমকিৰ ভিতৰত মাত্ৰ ২৪ জনহে অকৃষি কামত নযি জড়িত। যদিও গাঁওখনৰ বৰত বিভিন্ন ধৰণৰ অকৃষি কাৰ্য্যকলাপ চলি আছে (আমাৰ মাত্ৰ কহেটামান উদাহৰণহে দেখিছোঁ), প্ৰতিনিধিত্ব কৰ্মৰত ল'বৰ সংখ্যা যথেষ্ট কম।

ভৱিষ্যতে কন ৰাই গাঁওখনত আৰু অধিক অকৃষি উৎপাদনৰ কাম-কাজ দেখিবলৈ বচিবি। খতেৰি বপিবীতে অকৃষি কামত মাটিৰ প্ৰয়োগ কম। কিছু পৰমাণৰ মূলধন থকা মানুহে অকৃষি কাৰ্য্যকলাপ স্থাপন কৰি পাৰে। এই মূলধন কেনেকৈ লাভ কৰি পাৰি?

হয় নিজৰ সঞ্চিত ধন ব্যৱহাৰ কৰি পাৰে, কনিতু বহুভাগ সময় তে ঋণ ল'বলগীয়া হয়। কম সুতৰ হাৰত ঋণ পৰাটো গুৰুত্বপূৰ্ণ যাত্ৰা সঞ্চিত নথকা ল'কে কিছুমান অকৃষি কাম আৰম্ভ কৰি পাৰে। অকৃষি কাৰ্য্যকলাপ সম্প্ৰসাৰণৰ বাবে অপৰিহাৰ্য আন এটা কথা হ'ল উৎপাদিত সামগ্ৰী আৰু সৰো বক্ৰী কৰি পৰা বজাৰ থকা। পালামপুৰত আমাৰ দেখিলোঁ যে কাৰ্য্যকৰী গাঁও, নগৰ আৰু নগৰৰ বৰে গাখীৰ, গুড, ঘঁহু আদৰি বজাৰ য'লৈ গান ধৰে যেনেকৈ অধিক গাঁও চহৰ-নগৰৰ লগত ভাল পথ, পৰবিহণ আৰু টেলিফোনৰ যোগে সংযোগ ঘটাইছে, সন্ধান হৈছে সম্ভৱ যে আগন্তুক বছৰৰ বৰত গাঁওখনত অকৃষি কামৰ সুযোগ বাঢ়িব।

ব্যায়াম

- ১) ভাৰতৰ প্ৰতীক গাঁৱত ল'ৰা কপৰি ল'ৰাৰ সময়ত দহ বছৰত এবাৰ জৰীপ কৰা হয়। আৰু কিছু সবশেষে তলত দিয়া। আহুতি উপস্থাপন কৰা হয়। পালামপুৰৰ তথ্যৰ ভিত্তিত তলত দিয়া। কথানি পূৰণ কৰক। ক. স্থান: খ. গাঁৱৰ মুঠ এলেকা:

গ. ভূমি ব্যৱহাৰ (হেক্টৰত):

খতি কৰা ভূমি		খতিৰ বাবে উপলব্ধ নহয় মাটি (বাসস্থান, পথ, পুখুৰী, চৰণীয়। পথাৰ সামৰিলি বা অঞ্চল)
জলসঞ্চিত	অজলসঞ্চিত	
		২৬ হেক্টৰ ভূমি

ঘ. সুবধিসমূহ:

শিক্ষামূলক	
মডেল	
বজাৰ	
বদ্যুৎ যোগান	
যোগাযোগ	
নকিতম চহৰ	

- ২) আধুনিক কৃষি পদ্ধতিত অধিক সামগ্ৰীৰ প্ৰয়োগ জন হয় যিৰ উদ্যোগত নৰ্মিত হয়। আপুনি একমত নকৈ?
- ৩) বদ্যুতৰ প্ৰসাৰে পালামপুৰৰ কৃষকসকলক কেনেদৰে সহায় কৰিলে?
- ৪) জলসঞ্চিতৰ অধীনত থকা ঠাইখনি বৃদ্ধি কৰাটো গুৰুত্বপূৰ্ণ নকৈ? কিয়?
- ৫) ৪৫০ টা পৰিৱৰ্তনৰ মাজত মাটি বতৰিৰ ওপৰত এখন ট্ৰেল নৰ্মিত কৰা পালামপুৰ।
- ৬) পালামপুৰত কৃষি শ্ৰমিকৰ মজুৰি নূন্যতম মজুৰিকৈ কিয় কম?
- ৭) আপুনি নাৰ অঞ্চলত দুজন শ্ৰমিকৰ লগত কথা পাতক। পামৰ শ্ৰমিক বা নৰ্মিত স্থানত কাম কৰা শ্ৰমিক বাছলিওক। তেওঁলক কেতিয়া মজুৰি পায়? তেওঁলক কক নগদ ধনৰে দিয়া হয় নদেয়। লুভাৰে দিয়া হয়? তেওঁলক কেতিয়া মতিভাৱে কাম পায় নকৈ? তেওঁলক কৰ্মী নকৈ?
- ৮) একটো টুকুৰাৰ ওপৰত উৎপাদন বৃদ্ধিৰ বিভিন্ন উপায় কি কি ভূমি? বুজাবলৈ উদাহৰণ ব্যৱহাৰ কৰক।
- ৯) ১ হেক্টৰ মাটি থকা এজন কৃষকৰ কামৰ বৰ্ণনা কৰা।
- ১০) মজলীয়া। আৰু বৃহৎ কৃষকে খতিৰ বাবে কেনেকৈ মূলধন লাভ কৰে? কৃষকৰ কামৰ বাবে কেনেকৈ পৃথক?
- ১১) সবতাই তাজপাল সত্তিৰ পৰা কাকি চৰিত্তৰ ঋণ পাইছিল? কম সুতৰ হাৰত বংকৰ পৰা ঋণ ল'ব পাৰিলে সবতাই অৱস্থা বলেগে হ'বনে?
- ১২) আপুনি নাৰ অঞ্চলৰ কিছুমান পুৰণি বাসিন্দাৰ লগত কথা পাতক আৰু যি ৩০ বছৰৰ ভিতৰত জলসঞ্চিতৰ পৰিৱৰ্তন আৰু উৎপাদন পদ্ধতিৰ পৰিৱৰ্তনৰ বিষয়ে এটা চমু প্ৰতিবেদন লিখক।
(বকৈলপকি)

১৩) আপ নাব অঞ্চলত ককি অকৃষি উৎপাদন কাৰ্যকলাপ চলি আছে? নৰিমাণ কৰা এটা চুটি তালিকা।

১৪) ককি কৰবি পাৰি যাত অধিক অকৃষি উৎপাদনৰ কাম আৰম্ভ কৰবি পৰা যায় গাঁৱত?

তথ্যসূত্ৰ

ইটিশি নে, গলিবাৰ্ট। ১৯৮৫. এছযি। ৱ গ্ৰাম্য উন্নয়ন ন: কৃষকৰ সৈতে বঠৈক, ঋষি প্ৰকাশন, নতুন দিল্লী।

ইটিশি নে, গলিবাৰ্ট। ১৯৮৮. খাদ্য আৰু দৰদীৰ্ঘতা: ভাৰতৰ আধা জয়ী যুদ্ধ, ঋষি প্ৰকাশন, ১৯৮৮. নতুন দিল্লী।

RAJ, KN ১৯৯১. চটি কুৰযি নেত 'গাঁও ভাৰত আৰু ইয় ৱ ৰাজনৈতিক অৰ্থনীতি' (সম্পাদনা) অৰ্থনীতি, সমাজ আৰু উন্নয়ন ন, ঋষি প্ৰকাশন, নতুন দিল্লী THORNER, DANIEL AND ALICE THORNER।

১৯৬২ চনত ভাৰতত ভূমি আৰু শ্ৰম, এছযি। ৱ পাবলিছিং হাউচ, বম্বে। <http://economictimes.indiatimes.com/news/policy/চৰকাৰ-কৃষি-শ্ৰমীৰ-বাব-নূন্যতম-মজুৰি>

বৃদ্ধি কৰে/articleshow/57408252.cms

© NCERT
not to be republished

